

GERVAY ANNA

Sajkodi levelek és beszélgetések

Németh Lászlóval a bátyám ismertetett meg gimnazista korunkban. Az amerikai könyvesszekrénye előtt álltunk, melynek könyveit korrepetálással szerezte, és átnyújtotta nekem Berzsenyi című könyvét.

- Kicsoda ez a Németh László? - kérdeztem latolgatva, hogy egyáltalán elolvassam-e.

- Olvasd el, és akkor majd megtudod! - válaszolta a bátyám tömören.

Néprajzos barátom azt mondta: - Németh Lászlót nem ismerni olyan, mint egy országban a királyt nem ismerni!

Később több könyvét is elolvastam: társadalmi és történelmi drámáit, a Gyászt, Iszonyt, a tanulmányait.

Az ötvenes években nap mint nap jelentek meg ellene cikkek az újságokban: „Németh László, a harmadik utas”; Kádár Jánosnak nem volt beszéde, melyben rosszallólag ne említette volna meg őt és a népi írókat.

Föl voltam háborodva, és féltettem. Elhatároztam, hogy levelet írok neki. Arra gondoltam, ha minden ember, aki olvasta könyveit és egyetértett velük, most, a támadások idején ír neki és biztosítja együttérzéséről, az kell, hogy erőt adjon...

„...határtalan öröm fog el, hogy magyar író, és méghozzá kortárs írta ezeket a könyveket...” írtam, és felsoroltam, amelyeket olvastam már.

Azután, ha már írtam... megemlítettem, hogy én is írok novellákat, három rövidet elküldtem és néhány, ugyancsak rövid verset.

Németh László húsvét vasárnapján válaszolt.

Kedves Asszonyom!

Lenn élek a Balaton mellett egy elhagyott házban, s családom két-három hetenként juttatja le hozzám felgyűlt postámat. Ezért késett a válaszom. A húsvétot szántam arra, hogy válaszoljak, s a nagy halom papírban fejtörést is okozott, amíg a levelet s a hozzá tartozó verseket összepárosítottam. A T.-út segített ki - miután a levélbeli tanítónő és a versbeli pénztáros előbb zavarba hozott.

Azt, amit a munkáimról mondott, köszönöm. Jólesett, főleg, mert olyasvalaki írta, aki kéziratának a tanúsága szerint: zárt, belső világában nem az emberek megnyerésére, hanem érzései, benyomásai igaz, egyszerű kifejezésére törekszik.

Szabad versei énnekem tetszettek; akármilyen igénytelenek, mindben van valami eredetiség, egy szerzőjükre jellemző reflex. Kosztolányi és Bartalis János hasonló versei jutnak róluk eszembe. Sem elemezni nem akarom őket, sem tanácsot adni; a „ne érints!” úgy érzem, nagyon is jogos kívánság egy olyan művésznél, aki nem művészi tudásával, hanem őszinteségével, hogy úgy mondjam, művei ártatlanságával tartja fenn magát a trapézon.

Azt a bizonyos hálót, azonban, igen, kifeshíthetem alatta; van valami vonzó abban, amit csinál. („Feszítsd ki hálóját az arany szeretetnek!”)

Egyetlen tanácsot mégis adhatok: tartsa meg a verseit a maga bel-ügyének egyelőre, mintha az imádkozást akarná pótolni vele az életében. A nyilvánosság ma a kész, erős író-

kat is az eltorzulás felé viszi; míg így a szemérem csésze levelében azt az érettséget is elérhetik versei, amely frissességükből talán még hiányzik.

Szeretettel köszönti:

Németh László

Aszófő, 1958. április 6-án.

Ennek a levélnek nagyon örültem.

- Milyen kedves Németh Lászlótól, hogy nekem, a névtelen senkinek ilyen levelet ír! - mondtam egy költőismerősömnek.

- Névtelen, de nem senki! - válaszolta. - Annyi rossz írás között milyen üdítő egy jót olvasni.

De Németh László csak a verseimről írt, és én sohasem akartam költő lenni, miért nem írt a novelláimról?

Nemsokára újra írtam neki, hogy megkérdezzem, mi a véleménye róluk, és küldtem egy újabb írást is. Néhány személyes problémámat is megemlítettem.

Németh László erre a levelemre kimértebben válaszolt, másrészt még biztatóbban:

Kedves Asszonyom! Nem levelezek többé. Az Ön második levelére sem akartam már válaszolni. De hányódó papírokat rendezgetve elolvastam újonnan küldött (Cirkusz) novelláját. S tulajdon érzésem ellen vétenék, ha nem írnék néhány sort. Természetesen olvastam másik két novelláját is; amit a verseiről írtam, rájuk is vonatkozott. Ez tán még jobban tetszett. Pedig milyen igénytelen - s mégis kétségtelen tehetség és vonzó emberség dobban meg benne. Nem arra akarom rábeszélni, hogy nagyobb műveket írjon - csak többet. Dolgozzon föl mindent így, ezzel a visszafogott lírával, egyszerűséggel. Tán semmi sem hiányzik újabb irodalmunkból, mint ez a kis írásokban felvillanó életteljesség. Olvasta Moravia Római történeteit? (Remélem, jól idézem a címet, romlik az emlékezetem.) Valami ilyenre gondolok. Több levelére sajnos, nem válaszolhatok - személyes bajaival nem tudok foglalkozni. (Van nekem is több.) Alakítsa művészzé őket. Üdvözlettel:

Németh László

Azon a nyáron is a Balatonnál nyaraltunk. Azóta elolvastam Németh László többi könyvét is. Aszófő felé vándoroltunk az országúton. Az volt nyaralásunk utolsó napja, s én elhatároztam, hogy fölkeresem. Úgy mentem, mint a megszállott, ahogy Krisztushoz vagy Tolsztojhoz zarándokoltam volna el, lehetőleg saruban; de az új fehér ruhám volt rajtam. - Ha én író vagyok, akkor a magyar írók fejedelme, nekem a pápa...

- Ha olyan ember, mint amilyennek mondod, egész nyugodtan elmehetsz hozzá - biztatott kilencéves fiam, aki elkísért.

Zsályát és margarétát szedtem a jó illatú rétről. Ha virágok voltak a kezemben, nem éreztem magam egyedül.

A Balaton vize fénylett fel ide, Füred kikötője, látszott a tihanyi móló...

Egy asszonytól még egyszer megérdeklődtem, merre lakik, mentünk balra föl a hegyoldalra, de akkor már ott álltunk a kertje szélén, és őt láttuk. Elmélyült arccal végzett valami kerti munkát. Az arca éppolyan bonyolult és fájdalmas volt, mint az írása.

Fiam később azt mondta, örökké így fogja maga előtt látni, malteres nadrággal és papírcsákóval a fején; de én nem emlékszem egyikre sem.

Megindultunk a kerti úton feléje, azzal az elfogódottsággal, amikor az ember váratlanul lep meg egy ismeretlen embert.

Komolyan bőlintott, amikor bemutatkoztam. Azt mondta, a kanna vizet várják az építkezésnél, ezt odaviszi és tüstént visszajön.

A hátam mögül került elő, és beljebb tessékelt.

Úgy látszik, szombati nagytakarítás volt, a bútorok kint a kertben álltak. Leült a ház falánál egy fotelbe, s nekem magával szemben egy bordó széken mutatott helyet.

Kisfiúsan ragyogó nagy, sötét szemei voltak.

Elmondta, hogy a felesége ma reggel bement Veszprémbe. Egy vendég fiú az este rosszul lett, s mivel itt a telepen annyi az orvos, azonnal konzíliumot ültek fölötte, ma pedig beszállították a kórházba. A felesége az előbb telefonált; csak az a baj, hogy a fiú túl sok palacsintát evett...

Azután a novelláimról kezdett beszélni: – Nekem nagyon tetszetek! Hogy bebizonyítsam, milyen jók voltak, még most is mindegyikre emlékszem: a fiúintézettről szóló, a rendőrs, a cirkusz, és végül a történet az orvossal... – itt egy kissé kajánul elmosolyodott. – Ebből látszik, hogy mindegyikben volt valami... – bizonygatta. De hát próbálgon valami hosszabbat írni, valami nagyobb!

Persze a kiadásról most majdnem inkább lebeszéli az embert. Legalább egy kötetnyit lehetne összeszedni, akkor talán ki lehetne adni.

– Írt azóta? Ha ír valamit, küldje el! Nagyon érdekel!

– Hány éves a fia? Hol tanít?

– Én most nem tudok dolgozni, hol vendégek jönnek, hol meszet kell keverni.

Az építkezésnél vagyok segédmunkás.

– Hol nyaralnak? Mert ha hat hét, az nem beutalás.

Messze az országúton egy autó közeledett: – Vagy a rendőrség, vagy a vendégek... – magyarázta. – Egyformán félek mindkettőtől.

Fiam halálravált arccal mutogatta régi sebet a térdén, ami újból vérezni kezdett.

– Nem fogsz belehalni... nyugtattam meg.

Németh László barátságosan mosolygott ránk.

– Ha már eljöttem, szeretnék valamit kérdezni... – kezdtem bátorítanul.

– Tessék... – mosolygott bátorítóan.

Olyan nehezen beszéltem, mintha a szavaim összeragadtak, összegubancolódtak volna, s mintha valami nehéz ellenállás, szél ellenében jutnának csak előre.

– Én nem hiszek Istenben, de gyermekeim neveléséből nem szeretném mégsem kihagyni azt a kultúrát, amit a vallás ad.

Figyelmesen hallgatott, majd fölragyogott a szeme:

– De hiszen ez most a legnagyobb kérdés: ha nincs Isten, mi lesz az emberiséggel?

Hogy van-e Isten vagy nincs, azt ő sem tudja. Azt, hogy léteznék, azt a természettudomány mai állása mellett nagyon nehéz elhinni. De azt egész biztosan tudja, hogy élni úgy kell, ahogy ők azt mondják, ahogy a vallás tanítja.

– A vallás volt az emberiség járószéke... – magyarázta.

Ezután fölálltam, hogy hazafelé induljunk...

– Még csak két óra múlva indul a vonatjuk! Maradjanak még! – mondta, és a hangjában őszinte marasztalás csengett. – Maradjanak még! Elbeszélgetünk. Mit csinálnak itt ilyenkor Aszófőn?

De mert tudtam, hogy nem szereti a vendégeket, másrészt az előre való elhatározás merevsége, mely épp olyan biztosan idehozott, mint hogy elvitt, nem hagyott változtatni a szándékon.

– Megfürdünk a Balatonban...

– Fürdőruha van?

– Van.

– Akkor elkísérem!

Olyan igazi nyári nap volt; olyan forróság, amely előnti a világot: izzik a rét, reszket a levegő. Mentünk úttalan utakon, mezőkön, ösvényeken át.

– Remetemódon élek télen Aszófón. Akkor nincs itt senki.

– És nem rossz egész egyedül?

– Nem. Így a legjobb. Legszívesebben szöges drótkerítéssel zárnám el magam az emberektől. Én annyit súrlódtam már velük...

Már látszott a Balaton, domboldalról kellett egy homokos lejtőn lefelé menni. Szembejött velünk az egyik lánya, a biciklijét tolvaj. Kedves, szőke lányok voltak a gyerekei.

– Most már én is visszafordulok – mondta Németh László.

A homokos talaj kicsúszott lábam alól, Németh László utánam kapott, fölsegített, azután ragyogó, nagy, sötét szemével még egyszer rám nézett, és megcsókolta a kezemet.

Amikor a Balaton ismerős, imádott, selymes hullámai öleltek körül, éreztem csak igazán, milyen nagyon boldog vagyok.

Ezt a látogatásomat a Sajkódi estékben és Negyven év, Pályatörténet című tanulmányában említette meg:

„Egy fiatal tanítónő keresett fel, aki elég jó novellákat is írt, s mondta el nevelői gondját; hogy adhatna ő a fiának vallásos nevelést, mert maga ugyan nem hisz Istenben, de gyereke neveléséből azt a kultúrát, amit a vallás ad, nem szeretné kihagyni. Erre a furcsa, de megértett kérdésre írtam válaszul leghosszabb tanulmányom, hogy mi helyettesítheti a vallás hajdani szerepét.”

Elkészült az első küldemény novella, levelet is írtam, és két kézzel fogtam vissza szavaimnak gyepelőjét, s még így sem tudtam, nem vágtatnak-e túl messze a szavak...

Németh László így válaszolt:

Kedves Asszonyom!

Nagyon köszönöm, hogy novelláit elküldte. Nyáron nem lehettem olyan szíves házigazda, mint szerettem volna, s féltem, hogy megneheztel érte.

A novelláiról csak jót mondhatok. Én, mint írtam, rég nem vagyok már kritikus, azt is megtanultam, hogy ízlésem sokban eltér a literátor-néptől, de az bizonyos, hogy az írásait mindig szívesen olvasom: annyi ízlés, finom impresszionista ecsetvonás s váratlan, nem tolakodó mélység van bennük. A Házasság háborúban azt gyaníttatja, hogy tán a kisregény lenne az a műfaj, amelyben tehetsége kibontakozhatna. Persze nem ismerem még olyan írását, amelyben megteszi a kritikus lépést: közvetlen élménye s tapasztalata köréből átlép az önálló életet élő fikcióéba s transzponálja önmagát másba, másokba. A két kis novella is tetszett; két oldalon nehéz tömörebben beszélni a szép élet veszélyességéről. Bocsássa meg, hogy válaszzommal megvárattam. Egy határidős cikket préseltek ki belőlem, aztán fölutaztam karácsonyozni; ezt a levelet is a lányom gellérthegy-i lakásából írom. De a késésnek meglesz talán az az előnye, hogy e bátorító sorok épp ünnepre érkeznek.

Megismétlem a nyári kérést: ha úgy érzi, hogy megint egy lépést tett előre: küldje el hozzám az írásait. Ha mint irodalmár, kiadó nem is tudom segíteni, mint együttérző olvasó, tán igen.

Budapest, 1958. dec. 22.

Szeretettel köszönti:

Németh László

A kéziratokat majd Sajkódról küldöm vissza.

Soha nem küldött vissza kéziratot.

Az alatt a négy év alatt, amíg leveleztünk, levelei mindig nagy örömet okoztak. Volt bennük valami cinkos kedvesség. Egy kedves mosoly tetszett át a sorok rácsán keresztül.

Szinte elszorult a szívem, ha arra gondoltam, hogy már majdnem minden könyvét elolvastam; ki fog engem ezentúl tanítani?

1959 tavaszán a következő levelet kaptam tőle:

Kedves Asszonyom!

Egy kicsit megleésve írok a novelláiról. Amikor megkaptam, rögtön elolvastam egyet, talán a Gyermeket, azután a postásba kaptam bele. De tán rossz hangulatban voltam; úgy éreztem, ha nem is gyengébbek tán, mint az eddigiek, de nagyon egy helyben forognak – mintha az élete rázsugorítaná magára a művészetét is, s megijedtem, hogy valami kellemetlen, fájdalomt okozót kell írnom, s ezért nem vettem elő a csomagját, egészen máig, amikor a föltorlódott postámból utolsóul a Maga borítékát vettem elő. Nagyon megnyugtató, hogy tévedtem: a novellák éppolyan jók, mint az eddigiek; a Népbüfé tán még jobb is. Elolvastam a két gyerekkorit is: csakugyan igaz, hogy – legalábbis a stílus – nem fejlődött, ugyanaz a tiszta, egyszerű, igazságáról rögtön meggyőző hang, amelyet nem is lehet s kár is volna „fejleszteni”. De ha már búsz éve is így írt – mért ír még mindig csak magának, s mit kellene, kellene valamit tenni, hogy ezekből az írásokból legalább egy kötetnyi az emberek kezébe kerüljön? Vagy így maradhatnak csak olyanok, amilyenek?

Amit a fikcióról írtam, úgy hiszem, nem értette jól. Nem valami kitalált mesére gondoltam én, hanem épp arról a „hozzáadásról”, amely lehetővé teszi, hogy a lényegest szababban, teljesebben mondjuk el. Mert olvasta a Gyászt, nos, az is én rólam szólt; nemcsak arról, hogy akkor halt meg az első gyerekünk, de a büszkeségről is, legnagyobb hibámról is, amely oly könnyen falazza be élve a fiatalt. De ha a magam életéből veszem hozzá a mesét, díszleteket (mint a Bűnben például), sosem írhattam meg mindent (alig harmincéves koromban) olyan „hátborzongató” sötéten s egyben világosan. Azt gondoltam: tán magának is szabadabb mozgást s egyben teljesebb katharizist is adna egy ilyen „transzpozíció”.

A kisregényt érdeklődéssel várom; annyi jót küldött már, ha valami nem is olyan jó, vagy én nem érzem annak – az már nem rontja el az összbenyomást: küldheti bátran.

Itt a postás! Üdvözli:

Németh László

Sajnos, egyelőre valódi sárkányokkal viaskodtam. De olyan közömbösen nyújtom át egy-egy novellában egyéniségemet, gondolataimat, érzéseimet, mint hajdan áldozatokra nyújtották a bárányt.

Töméntelen szenvedés, amiből az írás születik: vágy, amely nem talált máshol kielégülést, csak a hideg papíron; megértő fültre nem talált mondanivaló; kívánczóság egy szebb élet után, ami itt mondja el vereségét. Az írás egy kicsit mindig vereség a jelen szempontjából.

Nyáron ismét a Balatonnál nyaraltunk. A nyaralás egyik utolsó napján egy lap érkezett Németh Lászlótól:

Kedves Asszonyom! Nálunk ebben a hónapban valóságos bolondokháza volt; feleségem kezét operálni kellett, az Anna-nap körül pedig kulminált a meghívott s meg nem hívott családtagok, táncosok stb. árhulláma. Ez az oka, hogy eddig nem mertem idehívni. De ha az utolsó napokban egy délután át tudna rándulni, szívesen látjuk. Akkor a novellájáról is beszélünk. Különben a Tárogató útra írok róla. Szeretettel köszönti:

Németh László

A fiamat hiába kértem, hogy kísérjenek el, nekik jobb szórakozásuk akadt. Egészen más az optikája gyerekekkel beállítani valahová; de hát útnak indultam magam.

Ezúttal megismerkedtem a feleségével és két lányával is. Finom, otthon készült csokoládélikőrrel kínáltak. A nagy asztal körül, a kertben beszélgettünk. Németh László olyanokat mondott rólam, ami tekintélyemet a család előtt emelhette. Azután tavalyi beszélgetésünkre utalva közölte, hogy tanulmányt írt arról a kérdésről, amit én vetettem fel. A lányai kedvesen közbeszóltak, hogy ezt már nekik is említette.

Később indítványozta, hogy nézzem meg a dolgozósobáját, és elkalauzolt az azóta fölépült kis házba. Csodálatos szép helyre épült! Ablakából és a tornácról is a végtelen Balaton látszik, mintha egy szigeten lennénk. Amikor gyönyörködtem a kilátásban, hozzátette: – Biztosan maguknál is nagyon szép!

Sok barackfája volt.

– Azért van itt annyi gyom, mert rajtam kívül senki sem tesz egy kapavágást sem.

Amikor dicsértem a házat, megjegyezte: – Ahhoz képest, hogy kiselejtezett bútorral van berendezve!

Megmutatta: – Ez az ágyam! – utána a másik fölkében elhelyezett fekhelyre utalva: – Az már nagy megtiszteltetés, ha valakinek megengedem, hogy itt aludjon!

Az egyik fekhely kék, a másik piros csergével volt leterítve. Könyvállvány, írógép, egy modern asztal, két szék, kályha volt minden.

Amikor indulni akartam, mondta: – Úgy gondoltam, hogy a kétórás vonattal jön, és hétig marad...

De én az ötórás vonattal jöttem, és sietni kellett, hogy a hétórás vonatot elérjem.

– Majd kikísérem! Legalább útközben beszélgettünk!

– Megmutatom neki a rövidebb utat, hogy jövőre már tudja, merre jöjjön! – mondta a feleségének.

Kértem, hogy miattam ne fáradjon, de ő azt mondta, örül, ha sétálhat.

Először a Gesztenyefa című novellámról beszélgettünk.

– Az a baj, hogy ott végződik, ahol kezdődnie kellene: hogy egy negyvenéves embernek még van bátorsága új életet kezdeni. Ezt kellene megírni, bele lehetne vinni jó sok tanítói tapasztalatot, s ez engem, mint pedagógust nagyon érdekelne. De ennek még legalább az egész kétharmad részének kellene lennie.

Az egész nem olyan jó, mint a részei. Látszik a kompozíció hiánya. A Házasság háborúban sem volt megkomponálva, de ott az egyes részek valahogy egymásból folytak, és egyensúlyban tartották egymást.

Biztosan vannak ott szimpatikus emberek is; azt kellene bebizonyítania, hogy nem került csöbörből vödörbe; hogy annak ellenére, hogy az igazgató olyan, mégis megérte.

De ez a férfi, akiről szól, nagyon is nő!

Mindenesetre önálló gondolatalkotásról tanúskodik; ami nőnél nagyon ritka, és semmi kékharisnyás nincs benne; s egyéni viszonyulás az emberekhez; egyszóval – egyéniség.

De át kellene dolgozni az egészet!

– Igen, a legtöbb novellámmal így vagyok, amikor elkészülök vele, azt gondolom, ha most újra kezdeném, talán jobban sikerülne...

– Nem. Azok a rövid írások nagyon tökéletesek; például a fiúintézetéről szóló. Egy-egy rövid írásban egy nagy fájdalom. S azt, hogy mondtam, hogy nagyobb lélegzetűt és „transzpozíció”, az nem lényeges...

- Nagyon szubjektív...

- Igen. De úgy látszik, éppen ez benne a vonzó. Ösztönös író. Olyan ízléssel ír, ahogy egy nő megköt egy sálat, elrendez egy virágcsokrot.

Persze a publikálás most bajos, de mégis össze kellene szedni a novellákat, hogy legalább együtt legyen egy kötetre való. Lehetne szervezni egy olvasókört! Mégis szükséges a visszhang is!

- Sosem éreztem hiányát! Így megvan az az előny, hogy azt és úgy írhatom, ahogy akarom.

- Az pedig nagyon nagy előny! Én is akkor írtam a legjobbkat, a Gyászt és néhány drámámat, amikor minden út bezárult előttem.

- A Magyar Műhely már nem is fog megjelenni?

- Kiszedték, lematicázták, azután szétdobták. Pedig milyen nagy segítség lett volna nekik! 1956 nyarán készült... S a Galilei... Ez volt az a két darab, amelyik tönkretette az egészségem! Nem akarják megérteni, hogy hatvanéves korában egy író is nyugdíjba mehet...

- Miért ne mehetne? Csak éppen nem valószínű, hogy egy ilyen írónak, mint maga, egyszerre ne legyen mondanivalója...

- Pedig nincs. Az ő számukra egy szavam sincs. Nekem ott fönt olyan nagy el-lenségeim vannak...

- Miért üldözik annyira a népi írókat?

- Hogy még azt a kis helyet is, ami magyar, elvegyék, és oda is ők tülhessenek bele. De 56-ban már mi voltunk ott! S milyen reakciók az emberek! De bután azok! Mentünk az országúton, mellettünk húztak el a személykocsik. Félttem, hogy elütik, megkértem, vigyázzon jobban.

Azután megkérdeztem, miről szól a tanulmánya, amiről beszélt.

- Ilyen röviden bajos elmondani! - válaszolta. - De a lényeg: a tudomány fejlődésével nehéz elhinni, hogy van Isten, bár ez minden embernek egyéni problémája marad.

De hogy a tudomány ne álljon ellentétben, sőt, segítse azt az erkölcsi igényt, hogy húszéves korában minden embernek meglegyen az az igénye önmagával szemben, amit a vallás adott...

Olyanná váljék, mint egy kibontott zászló! Hogy ki tudja, ami benne van, licitálni...

Ekkor föltűnt a vonat, még körülbelül kétszáz méterre voltunk az állomástól. Elkezdtem szaladni, és ő is futott velem.

- Jegye van? - kérdezte közben.

- Nincs - mondtam, és fölugrottam a vonatra, azután az ablakhoz szaladtam és integettem, ő meg visszaintegetett, mintha az apám lett volna...

Azután újra írtam neki a leveleket, mint egy diák.

Kedves Tanár Úr!

Higgye el, mindig lelkiismeret-furdalásom van, valahányszor zavarom. Múltkori levelem olyan hosszú volt, amilyen hiányos, nem akarom most kiegészíteni. Problémáimat nem érzem általában személyes problémáknak: a gyereknevelés, a nők helyzete, az iskolaügy vég-eredményben mind közügy is.

Azt hiszem, nem szak-sovinizmus, hogy a világon a legfontosabb dolog a pedagógia. El tudnék képzelni egy olyan nevelési rendszert, amely az embereket boldoggá, s a világot széppé tenné.

Ezeket a novellákat írtam ősz óta, hogy miért pont ezeket, én nem is tudom, mert igazából más kérdések jobban foglalkoztattak. Úgy voltam talán, mint a rossz diák, aki a lecke könnyebb részét végzi el először, s ami nehéz, hátrahagyja.

Azt hiszem, ezek a novellák tipikusan ötlet-novellák, melyek hosszabb kidolgozásra nem is alkalmasak. Úgy érzem, hogy ezekenél jobb novellákat is tudnék írni, ami ebben meggátol, nem is időhiány, inkább fáradtság; s közben azon gondolkozom, hogy beiratkozam-e jövőre az egyetemre. Sokszor üdvözlí!

(Ebben az időben történt, hogy miután egy barátom hiába keresett lakásom telefonon, méltatlankodott: – A te anyukád sohasincs otthon! – Az én anyukámnak öt állása van – felelte a kisfiam. – Így volt.)

Egyik nap, iskolába menet, találkoztam az utcán Németh Lászlónéval. Megkérdezte, mondta-e nekem a férje, mennyire tehetségesnek talál. – Nem mondta – feleltem.

– Ha tehetséges vagyok, akkor kötelességem írni, hogy a sok szemét között valami jó is legyen! – Tanácsokat is adott, hogyan lássak hozzá. Mikor mondtam, hogy dolgozom, s azonkívül két gyerekem is van és háztartást is vezetek, megértően csóválta a fejét.

Egy-két közeli barátomnak, olyan ismerősnek, akit érdekelt az irodalom, beszéltem a levelekről. Akkori legjobb barátom nem annak örült, hogy én ilyeneket kaptam, hanem azt mondta, életfontosságú, hogy egy másik barátónőjének a költeményei eljussanak Németh Lászlóhoz.

Egy kollégám, akivel vasárnaponként néha együtt szortíroztuk a totószelvényeket, és aki érdeklődött irodalom iránt, azonnal meg akarta látogatni Németh Lászlót. Azután úgy határozott, hogy csak egy hosszabb novelláját küldi el neki. Kérdezte, hogy hivatkozhat-e rám. – Nem – mondtam megrökönyödve. Elhúzta a száját: – Akkor csak így, minden protekció nélkül... – mondta keserűen.

Egy tanár ismerős, akivel néha irodalomról szoktam beszélgetni, azt mondta, ő nagyon boldog lenne, ha neki Németh László ilyen kedves leveleket írna. Azután se szó, se beszéd, elment Németh László lakására, ahol az súlyos betegen feküdt. Magát az én barátomnak adta ki, és erőszakoskodott, hogy engedje be.

– Magáról is beszélgettünk – mondta nekem pártfogóan.

1960. március 2-án a következő levelet írtam neki:

Sajnálattal hallottam, hogy beteg! Remélem, hogy azóta már jobban van! Március van, tavasz van, meg kell gyógyulni már!

Talán nem haragszik, ha megírom, hogy azért szeretem annyira az írásait, mert etikailag annyira pozitívak, tárgyukban annyira szépek, hogy az embernek az a benyomása elolvasásuk után, hogy ha nehéz is, akkor is szép és érdemes küzdeni, belém legalábbis mindig erőt öntenek. Mert arról írni, hogy az élet terhes, s az emberek komiszak, s a jószándékok is gyakran szenvednek hajótörést: könnyű, hiszen mindez a szemünk előtt van, s az ember naponta érzi. De az irodalom igazi célja az, amit Ön csinál; ebben a sok visszásságban megkeresni a szépet és nemeset, és erről hitelesen írni, ehhez nyilván erős lélek kell.

Úgy képelem, Ön az Ember tragédiáját is fordított előjellel írta volna meg.

Hallottam, hogy protektorom akadt Önnél. Nem nagyon örültem neki.

Igazán hálás vagyok, ha elgondolom, hogy Ön, aki olyan nagy, talán a legnagyobb magyar író mind között, annyiszor foglalkozott velem.

Április 12-én érkezett Németh Lászlótól válasz:

Kedves Asszonyom!

Január közepén néhány napra jöttem fel Pestre, hogy Bolyai- és Csehov-tanulmányaimat legépeltessük, a Borisz Godunov-fordítást beadjam stb. Mindehhez sokkal több idő kellett, mint gondoltam, a család is igényt tartott rám, s a sajkódi fűtési viszonyok sem voltak szívderítőek: napi háromszor befűteni brikettel, mint háziasszony bizonyára tudja, mennyi mérget és kormot jelent. Így aztán egy hónap lett a hétből, s mikor indultam volna vissza, megkaptam az influenzát; az pedig súlyos tüdőgyulladásba ment át. Két hétig igazán aktuális volt Bolyai mondása: „Amennyiben rossz voltam, megszabadul tőlem a föld, amennyiben jó, én szabadulok meg a földtől.”

A legmeglepőbb az volt, hogy az életöztön, amely kétségbeesett elhatározásokkor mindig közbeszólt, semmiféle alakban sem jelentkezett. Igaz, mindig influenzában kívántam meghalni, s most itt volt az influenzás szövődmény, s én is teljesen megértem rá. A sajkódi öngyógyítás azonban, mely a hypertóniám s a szívemet jó karban tartotta, s a Tetrán nevű gyógyszer mégis csak áthúztak a reménykeltő betegségen, s miután még tíz napot töltöttem kórházban, hogy a tudomány is rámvesse szemét, s egy újabb héten az érdeklődők ostromát is kiálltam (közös barátunk is járt nálam) – s most már csak a szomorúságot kell leküzdenem, itt a sajkódi virágzó mandulák között, amit a felszámolt élet további hordozása vált ki.

Mindezt azért írom, hogy hallgatásomban ne lásson elfeledést – hisz üzentem is. Kéziratát február elején kaptam meg, amikor egy napra, részben épp a postáért, lementem Sajkódra, de csak most olvastam el. Nem mondhatok mást, minthogy szívesen olvasom a dolgait. Ízlés van bennük, sok kedves, szerencsés megfigyelés, s ami a fő, valami nem tola-kodó asszonyi filozófia – olyan ritka egy nő, aki önállóan gondolkodik, s mégsincs semmi kékhárisnyás benne. Most külön is örültem, hogy régebbi buzdításaim a nagyobb konstrukciókra, nem okoztak kárt, visszatért ahhoz a műfajhoz, amelyben képességei úgy látszik, a legotthonosabban mozognak. Elhiszem, hogy tudna jobb novellákat is írni ezekenél, de írjon csak továbbra is ilyen ötletszerűen, s majd úgy lesz egyik-másik még jobb is.

Zavaros viszonyaim miatt leírom, melyeket olvastam, hátha többet is küldött, csak valahol elmaradtak: Libamáj, Társaságban, Barbárok, Gondolatok a jó modorról, A remete álma, Képeskönyv. Remélem, azóta írt újakat is, s elküldi őket. A személyes találkozás már nehezebb – a Balatonnál majd átrándulnak megint.

Nagyon megnyugtató volt, amit a munkáimról írt. Éppen mert irodalmi értékükben egyre jobban kételkedem, jólesik hallanom, hogy van erkölcsi értékük: van, akít támogatnak a felszínen maradásban, most följobb törésben. Csak egyet kérek: ne használja a mester szót megszólításul. A „tanár úr” olyan kedves, ha most épp nem is vagyok az. Alapjában egy íróvá torzult tanár vagyok. Ha hasonló kifogása van az én megszólításom ellen, közölje épp ily bátran.

Szeretettel:

Németh László

Németh László meghallja a mellékmondatok kicsengő kérdéseit; egy-két mondatból megítél egy embert, mint az orvos; ránéz, s máris kész a diagnózis.

Örültem, hogy bekapcsolódik a magyar életbe; ez annyit jelent, hogy lát valami lehetőséget, hogy egyengetni tudja az utat. Nem tudtam már olyan sötétnek látni a magyar jövőt.

Olvastam az újságokban, mikor kelt útra, merre járt, s a nyilatkozatait visszatértekor: „Ablak a világra...”, és hogy oroszul szavalták Petőfit...

Nyáron azután újból meglátogattuk Aszófőn. Most a nagyobb, 14 éves fiam kísért el csinos fehér öltönyében, meghatóan szép, kissé ideges arcával.

Délután volt; mentünk a zsálya és kakukkfű illatú nyári réteken, ahol két évvel ezelőtt mentem félve, reménykedve.

Németh László örömmel fogadott, mint mindig.

Legelőször azt kérdezte, hogy tavaly, amikor futva értük el a vonatot és én jegy nélkül felugrottam, hogyan utaztam: – Rá kellett fizetni? – kérdezte.

– Nem kellett. Jött a kalauz, és amikor mondtam, hogy nincs jegyem, azt mondta: magát ingyen is elviszem! – Legföljebb, ha jön az ellenőr – tette hozzá –, beviszem a fülkémbe, és azt mondom, hogy a testvérem...

Kertjében épp akkor ért az őszibarack. – Megkínálom magukat – mondta, és hozott néhány gyönyörű példányt.

Azután bevitt a házba. Az asztalon most egy vérnyomásmérő is hevert. Egészségéről érdeklődtem.

– Mindig influenzában kívántam meghalni! – mondta. – Először is természetes halállal, mert volt idő, hogy erre is kevés kilátás volt, azután inkább valami fertőző betegségben, tehát nem rákban vagy ilyesfélében. Lehetőleg influenzában, ami a lázzal, mint valami bárkán, átvisziaz embert...

Elmesélte, betegsége annyira makacs volt, hogy az orvosok tanácstalanok voltak. Illyés Gyula felesége, Flóra javasolta, vizsgálják meg, hogy milyen antibiotikumra érzékeny.

A munkájáról azt mondta:

– A legjobban szeretném, ha elfelejtenének. Hatvanéves koromtól már fordítani is keveset fogok. Bár kis enyhület van most bennem a pályám iránt. Az Égető Esztert lefordították bolgárra, s azt írta valaki, hogy a legolvasottabb könyv egész Bulgáriában, ronggyá olvassák a példányait.

– Most egy drámát írok egy negyvenéves nőről, aki rájön, hogy a pályáján a férfiak mögött lemaradt, a gyerekei elhagyják stb. Úgy vezetem ki, hogy aki ekkora morális erőfeszítést hajt végre, annak meg is van a kamata. Csakhogy az első részben jobban hiszek, mint a másodikban.

– Volt itt télen egy fiatalember – mesélte –, mindig nagy tisztelőmnek adta ki magát. Fölolvastam neki egy tanulmányomat, mennyire posszibilis mai szemmel. Ő először csak a tanulmányomat szidta, azután, mint az ördög ügyvédje, már engemet szidott... Mindig jó médium voltam a szadizmusra. Az emberek tudják, hogy érzékeny vagyok, és hogy nem torolom meg...

Megemlítette a tanárt is, aki télen behatolt hozzá:

– Meg kellene tudnunk, hogy milyen tanár, és akkor megtudhatjuk azt is, hogy milyen ember...

– Ő egyáltalán nem jó tanár, sőt nem is szeret tanítani; én pedig nem kedvelem... – mondtam.

Most nemcsak az állomásig kísér – mondta –, hanem ő is fölszáll velünk a vonatra, Pestre megy.

Hogy összecsomagolt, mondtam a fiamnak, hogy vegye el tőle a koffert, de Németh László inkább a biciklijét adta neki.

– Vigasztalásul közlöm, hogy a csalódások kora 14–18 éves korig tart: utána már jobb lesz – mondtam.

Azután fölszálltunk a vonatra. Egy molett, vidékies külsejű nő üdvözölte őt, ő meg lelkesen viszonzta, sőt hívta, hogy üljön mellénk. Egy tanárnő volt, akivel valaha együtt tanítottak. Régi emlékeket elevenítettek fel. – Legalább képet kap a régi éle-

temből! – szólt nekem egyszer, a vállán keresztül hátra. Egy iskolai Antigoné-előadásról beszélt, amit a tanulók a névnapjára adtak elő, mert az a kedvenc darabja, s minden nagyon jó is lett volna, csak Antigonét egy nagyon kövér karú kislány alakította...

Azon az őszön beadtam a válópert, s Németh Lászlónak is megírtam. Ő nem felelt. Én sem írtam neki többet.

Talán három év múlt el, hogy mégis találkoztam Németh Lászlóval. A Park étteremben, a Feneketlen tó partján irodalmi estet rendeztek Nagy László és Szécsi Margit verseiből. A terem zsúfolásig megtelt. Nagy László verseit Berek Kati szavalta.

Hátul mozgolódás támadt, nyílt az ajtó, Németh László érkezett a feleségével.

A terem végében már nagy karéjban álltak az emberek. Németh László egyszerre csak ott állt mellettem, és valaki átadta neki a szomszédos széket.

A szünetben, mikor felgyújtották a villanyt, valaki a rendezőbizottságból odasietett, és Németh Lászlót magával vonszolta az emelvényre.

Az est végén tódult kifelé a tömeg. Én a pincért kerestem, mert egy kávé árával tartoztam neki. A pincér épp a terem túlsó végén állt, törtem magam át a tömegen. Németh László közvetlen mögöttem jött.

– Ki kell fizetnem a kávémat! – mondtam neki.

– Nekem is! – mondta, és jött utánam. Ekkor újra elszóltatták.

Nemsokára ezután összeakadtam azzal az ismerőssel, aki Németh Lászlót betegsége alatt meglátogatta. Azt mondta, nemrég rettenetes levelet kapott tőle. Kikérte magának, hogy rajta számonkérje, hogy nem reflektált a számára küldött verseskönyvre. Van neki épp elég fontosabb dolga. Tolakodó fráternek nevezte, akinek csak azért kell az ő levele, hogy azt mutogassa...

Olyan levelet írt neki, amit nem tudott mutogatni.

Két évvel ezután nagy gyász ért. Idősebb fiam, aki az ostrom alatt született, hirtelen meghalt.

Ekkor írtam újra Németh Lászlónak:

Kedves Tanár Úr!

Ilyen iszonyú csapás után keresem fel ismét...

Ő így válaszolt:

Kedves Asszonyom!

A gyászjelentés benn ragadt valahogy a borítékban, úgy kezdtem hozzá az olvasáshoz, hogy azt hittem, élő verseit olvasom. De a csapás, amelyet rövid levele említ, nyugtalanossággá vált; újra átkutattam a borítékot, s megtaláltam a hírt.

Mit lehet erre mondani? Az hogy a versek jók, vagy legalább is sokat ígérők; hogy gondolati hevük, feszültségük garanciája volt a további fejlődésnek (hisz a költő és gondolkodó nemhogy kizárná egymást – de egymás élesztői s kordában tartói): csak a veszteséget növeli, ha növelheti... Az hogy két gyerek elvesztése után, átérzem, vagy legalább el tudom képzelni egy ilyen veszteség fájdalmát; magától értetődik.

Épp a télen gépelgettük a Vallásos nevelésről szóló tanulmányom, amelyet jó 6–7 éve már, épp a fiaiért érzett gond, felelősség hívott elő, egyik nyári látogatása után. Kéziratban lappangott mindmáig s lappang még alkalmasint jó ideig (ha megjelenik, ajánljuk K. P. emlékének), s lám a gyermek felnőtt, kitűnő fiatal férfi lett nélküle, a szülői gondok ellenére, amint el is ment, a szeretet ellenére, mely sok okból fokozott erővel kapaszkodhatott belé.

Tapasztalhatta, hogy bár foglalkozásom szerint annak kéne lennem, nem vagyok kíváncsi természet – a mások családi titkai inkább visszariasztanak; de itt, megnyugtatóan mégis megkérdem: úgye nem suicidium? Rettenetes volna azt tudni, hogy [...] akinek olyan vigasztalói voltak [...] mint a Vigasztalókban megírta: nem a Mindenség kiszámíthatatlan pazarló véletlene pusztította el.

Amennyire egy ember-maradványtól, a halálra készülés 12. évében ez kitelik, mély részvétellel veszek részt bánatában.

Sajkód, 1965. május 25-én.

Németh László

A verseket hadd tartom még itt egy ideig – bele-beleolvasgatok.

Ez volt utolsó levélváltásunk.

KUSZTOS ENDRE